

Зигмунд Фройд – „Психология на несъзнаваното“

Често сме чували изискването науката да се строи върху ясни и строго дефинирани научни понятия. В действителност никоя наука не започва от подобни дефиниции, дори и най-точната. Истинското начало на научната дейност е описанието на явления, които по-нататък се групират и подреждат в система. Още при описанието към материала неизбежно се прилагат някои абстрактни идеи, почерпани отнякъде, съвсем не единствено от новия опит. Още по-незаменими са тези идеи – бъдещите основни понятия на науката – при по-нататъшната преобработка на материала. Отначало те трябва да притежават известна неопределеност; не може и да се говори за ясно очертаване на съдържанието им. Докато са в това състояние, ние се информираме за значението им чрез многократно позоваване на емпиричния материал, от който на пръв поглед произтичат, но който всъщност им е подчинен. Строго погледнато, те представляват конвенция, но главното е, че не се избират произволно, а се определят от съществени връзки с емпиричния материал, за които ни се струва, че се догаждаме, преди още да сме ги видели и доказали. Едва след по-задълбочено изучаване на съответната област може да се определят по-точно и основните й научни понятия и постепенно да се изменят така, че да добият широко приложение, без да съдържат про тиворечия. Тогава вече настъпва моментът те да се по ставят в рамките на дефиниции. Прогресът на познание то обаче не търпи и закостенелите дефиниции. Както блестящо показва примерът на физиката, определените чрез дефиниции „основни понятия“ също изменят непрекъснато съдържанието си.

Такова конвенционално, засега твърде смътно основно понятие, от което обаче не можем да се лишим в психологията, е нагонът. Нека се опитаме да го изпълним със съдържание от различни посоки.

Най-напред от страна на физиологията. Тя ни дава понятията дразнител и рефлексна схема, според които по стъпилият отвън върху живата тъкан (нервната субстанция) дразнител се отстранява чрез насочен навън двигателен акт. Този акт е целесъобразен с това, че прекратява дразненето върху субстанцията, извежда я извън обсега на дразнителя.

Какво е отношението между нагон и дразнител? Нищо не ни пречи да подведем понятието „нагон“ под понятието „дразнител“: нагонът е дразнител на психиката. Но веднага ще срещнем възражение срещу това приравняване. Очевидно за психиката има и други дразнители освен нагоните, такива, които много повече приличат на физиологичните. Например когато силна светлина пада върху окото, това не е нагонен дразнител; такъв обаче е налице, когато почувстваме изсъхването на лигавицата на устата или започващото разяждане на стомашната лигавица.

Сега вече имаме материал за разграничаване на нагонния дразнител от другия (физиологичен) дразнител, който въздейства върху психиката. Първо: нагонният дразнител произлиза не от външния свят, а от вътрешността на самия организъм. Поради това той по друг начин влияе върху психиката и изисква други действия за отстраняването си. Освен това ще имаме всичко съществено за дразнителя, ако приемем, че той действа като еднократен тласък; в такъв случай той може да се отстрани чрез еднократно целесъобразно действие, прототип на което е физическото бягство от източника на дразнителя. Разбира се, тези тласъци може да се повтарят и сумират, но това с нищо не изменя схващането за процеса и условията на отстраняването на дразнителя. Нагонът обаче никога не действа като моментна, а винаги като постоянна сила. Тъй като атакува не отвън, а от вътрешността на тялото, бягството от него е невъзможно. По-добре ще е да наречем нагонния дразнител

„потребност“; онова, което отстранява потребността, е задоволяването. То се постига само чрез целесъобразна (адекватна) промяна на вътрешния източник на дразнението.

Да се поставим на мястото на едно почти напълно безпомощно, още неориентирано в света живо същество, възприемащо дразнителите чрез нервната си субстанция. Скоро то ще направи едно първо разграничение и ще добие първа ориентация. От една страна – ще усеща дразнителите, от които може да се изплъзне чрез мускулно действие (бягство), тях то ще отнесе към външния свят; от друга страна – дразнителите, срещу които такова действие е безполезно, които въпреки него запазват постоянния си натиск; тези дразнителите са признаци за вътрешен свят, доказателство за нагонни потребности. По този начин приемащата субстанция на живото същество ще получи в ефективността на мускулната дейност една опора за разграничаването на „вън“ и „вътре“.

И така същността на нагона най-напред виждаме в основните му черти – произхода му от дразнителите във вътрешността на организма и проявяването му като постоянна сила – и от тях извеждаме една следваща негова черта: невъзможността да му се противодейства с бягство. Но в хода на тези разсъждения би трябвало да ни е направило впечатление нещо, което изисква нова отстъпка. Към материала на нашето наблюдение ние подхождаме не само с известни конвенции под формата на основни понятия, а си служим и с някои сложни предпоставки, ръководещи ни при осмислянето на психологическите явления.

Най-важната от тях вече посочихме, остава само изрично да я подчертаем. Тя е от биологично естество, работи с понятието „тенденция“ (евентуално „целесъобразност“) и гласи: Нервната система е апарат, който има функцията да отстранява постъпващите дразнителите, да ги свежда до възможно най-ниското равнище или, ако е възможно, изобщо да се изолира от тях. Засега нека не се смущаваме от неопределеността на тази идея и нека припишем на нервната система – най-общо казано – задачата да се справя с дразнителите. При това положение виждаме колко много се усложнява простата физиологична схема на рефлексата от въвеждането на нагона. Външните дразнителите поставят само една задача – изплъзването от тях; това става чрез мускулни движения, едно от които най-сетне постига целта и се превръща в наследствена диспозиция. Възникващите във вътрешността на организма нагонни дразнителите не може да се отстранят чрез този механизъм. Те поставят много по-високи изисквания към нервната система, подтикваат я към сложни, взаимосвързани действия, които така променят външния свят, че да предложи на вътрешния дразнител задоволяване, и най-вече я принуждават да се откаже от идеалната си цел да се изолира от дразнителите, тъй като поддържат неизбежен и постоянен приток на дразнения. Бихме могли следователно да заключим, че те, нагоните, а не външните дразнителите, са истинските двигатели на напредъка, довели безкрайно работоспособната нервна си система до сегашното ѝ ниво на развитие. Разбира се, нищо не ни пречи да приемем, че самите нагони, поне отчасти, са отражение на външни въздействия, променяли живата субстанция в хода на филогенезата.

Когато след това установим, че дейността и на най-високоразвитите душевни апарати се подчинява на принципа на удоволствието, т.е. регулира се автоматично чрез усещания от диапазона „удоволствие – неудоволствие“, трудно можем да отклоним заключението, че тези усещания отразяват начина, по който се преодоляват дразнителите – несъмнено в такъв смисъл, че усещането за неудоволствие е свързано с увеличаването, а за удоволствие – с намаляването на дразненията. Но нека имаме предвид голямата неопределеност на това допускане, докато ни се удаде да разкрием естеството на връзката между удоволствие/неудоволствие и колебанията на въздействащите върху психиката дразнителите. Несъмнено тук са възможни многообразни и не съвсем елементарни връзки.

Ако насочим вниманието си към разглеждане на душевния живот, от биологична страна нагонът ще ни се стори гранично понятие между душевното и соматичното, психична репрезентация на дразнителите, които произхождат от вътрешността на тялото и достигат душата, мярка за работата, която се изисква от душата вследствие на нейната свързаност с телесното.

Сега бихме могли да обсъдим някои термини, използвани във връзка с понятието „нагон“, като „натиск“, „цел“, „обект“, „източник на нагона“. Под натиск на един нагон разбираме неговия двигателен момент, сумата на силата му или мярката на изискваната от него работа. Натискът е общо свойство на нагоните, дори тяхна същност. Всеки нагон представлява активност; когато небрежно говорим за пасивни нагони, това не може да означава нищо друго освен нагони с пасивна цел.

Целта на нагона винаги е задоволяването, което може да се постигне само чрез прекратяване на дразненето в нагонния източник. Но ако крайната цел за всички нагони е една и съща, то към нея може да водят различни пътища, така че един нагон би могъл да има разнообразни по-близки или междинни цели, които да се комбинират или взаимозаменят. Опитът ни позволява също да говорим за нагони с потисната цел по отношение на процеси, които се доближават до задоволяването на нагона, но биват потиснати или отклонени. Може да се приеме, че те са свързани с частично задоволяване.

Обектът на нагона е онова, чрез което той постига целта си. Той е най-променливото в нагона; връзката му с него не е изначална, а е резултат единствено от годността му да способства за задоволяването. Обектът не е непременно чужд предмет, а би могъл да бъде и част от собственото тяло. В хода на нагонните превръщания той може многократно да се променя; това изместване на нагона изпълнява особено важни функции. Случва се един и същи обект да задоволява едновременно няколко нагона – преплитане на нагони, както го нарича Алфред Адлер. Тясното обвързване на нагона с един обект се определя като фиксация. Често тя се осъществява в много ранни периоди от развитието на нагона и слага край на неговата подвижност, като силно се съпротивлява на откъсването му от обекта.

Под източник на нагона се разбира онзи соматичен процес в даден орган или част от тялото, чието дразнение е представено в душевния живот чрез нагона. Не се знае дали този процес винаги има химична природа, или може да е проява на освобождаването от други, например механични сили. Изучаването на нагонните източници не спада към психологията; макар че произходът от соматичен източник е решаващото за нагона, в душевния живот ние го познаваме единствено чрез целите му.

За целите на психологичното изследване не е необходимо да се знаят точно източниците на нагона. В някои случаи въз основа на целите може да се направи сигурно заключение за източниците.

Трябва ли да приемем, че отделните нагони, произлизащи от телесното и въздействащи върху душевното, се характеризират с различни качества и поради това имат качествено различни прояви в душевния живот? Това изглежда неоснователно; достатъчно е по-простото допускане, че всички нагони са качествено еднакви и въздействието им се определя само от размера на възбудата, която носят, може би и от някои функции на това количество. Различията между психичните прояви на отделните нагони са обясними с различните им източници. Но едва по-късно, в друг контекст ще можем да изясним значението на проблема за качеството на нагона.

Колко и какви нагони можем да постулираме? Тук очевидно има голям простор за субективизъм. Няма да имаме нищо против, ако някой въведе в употреба понятия като нагон към игра, към разрушение или общуване там, където предметът го изисква и ограниченията на психологичния анализ го допускат.

Но не бива да отминаваме въпроса, дали тези, от една страна, толкова специализирани нагонни мотиви не позволяват по-нататъшно разлагане по посока към нагонните източници, тъй че само неразложимите повече първични нагони да претендират за някакво значение.

Аз предложих да разграничим две групи такива първични нагони – азови, или себесъхранителни, и сексуални. Но тази класификация няма значението на необходима предпоставка, както например допускането за биологична тенденция на душевния апарат (виж по-горе); тя е просто помощна конструкция, предназначена да се използва дотогава, докато е полезна, и заместването ѝ с друга няма да промени съществено резултатите от нашата описателна и класификаторна работа. Тя се породила в хода на развитието на психоанализата, чийто първи обект бяха психоневрозите, по-точно онази група от тях, която се нарича „преносни неврози“ (хистерията и психоневрозата); при работата над тях се стигна до схващането, че те винаги се коренят в конфликт между сексуалните потребности и тези на Аза. Възможно е обаче задълбоченото изучаване на другите невротични заболявания (най-вече на нарцистичните психоневрози – шизофрениите) да наложи промяна на тази формула и друго групиране на първичните нагони. Но засега не познаваме новата формула и още не сме се натъкнали на аргумент срещу противопоставянето на азови и сексуални нагони.

Аз поначало се съмнявам, че е възможно работата с психологичен материал да даде съществени данни за разграничаването и класифицирането на нагоните. За целите на тази работа по-скоро ми се струва нужно да се подходи към материала с определени допускания за нагонния живот, които по възможност да се почерпят от друга област и да се пренесат върху психологията. В това отношение приносят на биологията безспорно не противоречи на разграничаването между азови и сексуални нагони. Биологията учи, че сексуалността се различава от останалите функции на индивида, тъй като целите ѝ излизат извън него и имат за съдържание създаването на нови индивиди, т.е. съхраняването на вида. Освен това тя ни демонстрира две равноправни схващания за отношението между Аза и сексуалността; според първото индивидът е основното и сексуалността е едно от неговите занимания, сексуалното задоволяване – една от потребностите му, а според второто той е временен, смъртен придатък към една в известен смисъл безсмъртна зародишна плазма, поверена му от поколението. Разбирането, че сексуалните функции се различават от останалите процеси в организма по своя особен химизъм, представлява, доколкото знам, и едно от основните положения на биологичните изследвания на Ерлих.

Тъй като изучаването на нагонния живот чрез съзнанието поставя почти непреодолими трудности, психоаналитичното изследване на душевните разстройства си остава главният източник на нашите познания. Но в съответствие с развитието си, психоанализата досега можа да ни даде донякъде задоволителни сведения само за сексуалните нагони, защото тъкмо тях успя да наблюдава като в изолиран вид при психоневрозите. Пренасянето на психоанализата върху другите невротични заболявания несъмнено ще сложи началото на опознаването на азовите нагони, макар че изглежда нереалистично в тази област да се очакват също толкова благоприятни за на блюдението условия.

Относно общата характеристика на сексуалните нагони може да се каже следното: те са многобройни, имат разнообразни органични източници, първоначално действат независимо един от друг и едва на един късен етап претърпяват повече или по-малко хармоничен синтез. Целта на всеки от тях е физическата наслада, чак след синтеза те започват да служат на размножителната функция, с което явно се обособяват като сексуални нагони. При първата си поява те се опират на себесъхранителните нагони, от които постепенно се откъсват, а в търсенето на обект следват пътищата, които им сочат

азовите нагони. Част от тях за цял живот остават свързани с азовите нагони и им придават либидни компоненти, които при нормално функциониране лесно може да не бъдат забелязани и едва при заболяване се разкриват ясно. Отличават се с големите си възможности за взаимозаместване и лесна промяна на обекта. Поради тези си качества те са способни на действия, които значително се отклоняват от първоначалните им цели (сублимация).